

Rampen en identiteitsvorming in Nederland

LOTTE JENSEN

Het door Lotte Jensen geleide nwo-Vici project over de invloed van rampen op lokale en nationale identiteitsvorming beoogt een nieuwe impuls te geven aan het veld van de interdisciplinaire *disaster studies*. In deze bijdrage gaat Jensen in op de verschillende pijlers onder dit onderzoek.

God laet een vloet van wat'ren bruisen,
 Uit 's Heemels los-gebroocke sluisen,
 Die als een wilde en woeste Zee,
 Het al bedecken en de bergen
 Sigh moedigh onderstaen te tergen,
 Gelijck de eerste Sondt-vloedt dee.

Op 26 januari 1682 werd Zeeland getroffen door een grote watersnoodramp (afb. 1). Talloze polders liepen onder water, twee dorpen verdwenen volledig en tientallen mensen verdrinken. Aemilius van Cuilemborgh, predikant in Heusden, schreef een elf strofen tellend lied over de overstroming, waarin hij geen twijfel over de oorzaak van de catastrofe liet bestaan: God strafte de zondaars door een watersnood over hen uit te storten, die op de zondvloed leek. Van Cuilemborghs lied maakt deel uit van een enorm corpus Nederlandstalige rampenliteratuur, dat centraal staat in het door nwo gesubsidieerde VICI-project *Dealing with disasters. The shaping of local and national identities in the Netherlands, 1421-1890*. In dit project werken sinds januari 2018 onder mijn leiding vier promovendi elk aan een tijdvak (15^e/16^e eeuw: Marieke van Egeraat, 17^e eeuw: Lilian Nijhuis, 18^e eeuw Adriaan Duiveman, 19^e eeuw: Fons Meijer). Daarnaast onderzoekt een postdoc, Hanneke van Asperen, de visuele representatie van rampen door de eeuwen heen.

De centrale vraag die we willen beantwoorden, is hoe rampen hebben bijgedragen aan lokale en nationale identiteitsvorming in (de) Nederland(en). De achterliggende gedachte is dat rampen niet alleen een destructieve werking hebben, maar ook saamhorigheidsgevoel creëren. Na een ramp zochten mensen troost bij elkaar, bijvoorbeeld in de kerkelijke gemeenschap. Verdriet, rouw en vermaning kwamen verder tot uiting in de vorm van preken, gedichten, liederen, pamfletten en toneelstukken. Uit dat soort bronnen kunnen we leren hoe mensen in vroeger tijden omgingen met rampen en welke impact ze op een gemeenschap hadden.

Afb. 1 Jan Luyken, *Watersnood in het jaar 1682, 1687-1689.*

Rijksmuseum Amsterdam, objectnummer RP-P-08-82.517.

Het VICI-project omvat verschillende zwaartepunten, waarvan ik er hier vier uitlicht: de theoretische component, het beeldrepertoire, de liefdadigheid en de herinneringscultuur. Ten eerste is er een theoretische component. Het onderzoek is geworteld in de *disaster studies*, een interdisciplinair veld dat onder invloed van de klimaatverandering aan een flinke opmars is begonnen. Culturele en historische benaderingen winnen steeds meer terrein, vanuit het besef dat de omgang met rampen sterk cultureel bepaald is. Een van de doelen is een theoretisch en methodologisch raamwerk te ontwikkelen dat concepten uit verschillende gebieden (begripsgeschiedenis, sociologie, mediastudies, literatuurwetenschap, nationalisme studies, *memory studies* etc.) op een vruchtbare wijze met elkaar verbindt. Door identiteitsvorming centraal

te stellen hopen we het veld van de *disaster studies* een nieuwe impuls te geven en vice versa.

Het concept 'ramp' verdient eveneens nadere reflectie: In de vroegmoderne tijd fungeerden rampen in een brede lexicale context, die veel zegt over de mentale belevingswereld. In het lied van Van Cuilemborgh trekt bijvoorbeeld een heel scala aan rampen voorbij, zoals oorlog, pest, onweer, muizen- en insectenplagen. Dat alles brengt hij samen in een Bijbels kader door ze als 'phiolen van Godts Gramschap' te omschrijven, verwijzend naar Openbaring 15:7 waarin sprake is van de 'seven gouden phiolen vol des toorn Gods'. Dat roept de vraag op welke veranderingen en continuïteiten zich voordeden in de conceptualisering en verbeelding van rampen: deed zich bijvoorbeeld een omslag voor na de aardbeving in Lissabon in 1755, die tot grote religieuze naschokken in heel Europa leidde?

Ten tweede onderzoeken we het beeldrepertoire in tekstuele en visuele voorstellingen van rampen. Nieuws over rampen werd via allerlei kanalen gecommuniceerd, van kronieken tot preken, van liederen tot epen. Schrijvers maakten vaak gebruik van een vast arsenaal aan beelden, zoals dat van het 'kindje in de wieg' dat al sinds de Sint Elisabethsvloed in de verbeelding van watersnoodrampen terug te vinden is. Ten derde zal veel aandacht uitgaan naar vormen van liefdadigheid. Saamhorigheidsgevoel kwam bij uitstek tot uitdrukking in de hulpverlening, die in de negentiende eeuw tot een nationaal hoogtepunt kwam. Lokale en nationale binding vond zijn weg via donaties en collectes, vluchtelingenopvang en bezoek van vorsten aan rampgebieden. Absoluut hoogtepunt vormde de watersnoodramp van 1825 toen 2,2 miljoen gulden (omgerekend naar nu 23,4 miljoen euro) aan de slachtoffers werd gedoneerd.

Ten slotte speelt de herinneringscultuur in relatie tot lokale en nationale identiteitsvorming een belangrijke rol. Sommige rampen bleven lang voortleven dankzij publicaties, verwijzingen of herdenkingen. De bovengenoemde watersnoodramp van 1682 werd bijvoorbeeld ook bezongen in een lied, getiteld 'Wat grooter nood, wat droever tijd'. Het was van de hand van Tannetje Blok, van wie we slechts weten dat hij uit de buurt van Middelharnis kwam en tussen 1660 en 1690 leefde. Dit lied werd talloze malen herdrukt, tot ver in de negentiende eeuw. Een lange receptiegeschiedenis kent ook de Sint Elisabethsvloed, die haar bekendheid dankt aan twee fraaie wandpanelen die in het Rijksmuseum hangen. Hanneke van Asperen onderzocht de wortels van deze herinneringscultuur en verdiepte zich in de oorspronkelijk vijftiende-eeuwse stedelijke omgeving van Dordrecht waarin de voorstelling van het leven van de heilige Sint Elisabeth christenen op hun plicht tot liefdadigheid wees. De herinnering zal een nieuwe ervaring kennen in 2021, wanneer het zeshonderd jaar geleden is dat de vloed plaatsvond en het Dordrechts Museum een tentoonstelling hierover organiseert.

Door die brede insteek hopen we vanuit een langetermijnperspectief in kaart te brengen hoe rampen bijdroegen aan lokaal en nationaal saamhorigheidsgevoel. Daarbij zoeken we ook de verbinding met de actualiteit, of liever gezegd: deze dringt zich bijna dagelijks aan ons op. Aardbevingen, droogte, zeespiegelstijging zijn aan de orde van de dag in de Nederlandse media. Tot veel saamhorigheidsgevoel leidt dat vooralsnog niet. Wellicht zijn daarvoor drastischere catastrofes nodig. Zoals de Nederlandse meteorologe Helga van Leur het onlangs formu-

leerde: 'Geef ons af en toe een watersnood, dan weten we tenminste weer waar het om gaat'.

Zie voor actueel nieuws en onderzoeksresultaten de projectsite www.dealingwithdisasters.nl.
Enkele publicaties:

- Hanneke van Asperen, 'Charity after the Flood: The Rijksmuseum's St Elizabeth and St Elizabeth's Flood Altar Wings', in: *The Rijksmuseum Bulletin* 67 (2019), 35-69.
- Lotte Jensen, *Wij tegen het water. Een eeuwenoude strijd*, Nijmegen 2018.
- Lotte Jensen, 'Disaster upon disaster inflicted on the Dutch. Singing about natural disasters in the Netherlands, 1600-1900', in: *BMGN – Low Countries Historical Review* 134.2 (2019), 45-70.

Bio • Lotte Jensen is hoogleraar Nederlandse literatuur- en cultuurgeschiedenis aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Momenteel leidt ze een grootschalig vici-onderzoeksproject: *Dealing with disasters. The shaping of local and national identities in the Netherlands, 1421-1890*. l.jensen@let.ru.nl